

CZOPF ÁRON

KÖZELÍTÉS A CSEND POLITIKAELMÉLETÉHEZ

*„Ami kifejezést nyer, elveszti intenzitását,
és így elviselhetővé jelentéktelenedik.”
(Emil Cioran)*

Kivonat

A *politikai csend* jelenségét szinte teljesen figyelmen kívül hagyja a politikatudomány. A bevett vélekedés szerint a csend a politikában egyszerűen hiányként és megfosztottságként jelentkezik, így nem tulajdonítható neki semmilyen pozitív szerep. A jelen dolgozat célja rákérdezni azokra a normatív előfeltevésekre, amelyekre ez a vélekedés épül, hogy ezáltal közelebb juthassunk a csend metapolitikai szerepének megértéséhez.

Kulcsszavak: politikai csend, fenomenológia, logocentrikus politikai gondolkodás, metapolitika

A csend gyakran kimarad a tudományos vizsgálódások köréből, hiszen a mérhetőségre és adatokra építő, pozitivista tudomány észjárását követve egyszerűen *hiánynak* tartják. Ennek megkérdőjelezésében ma elsősorban a fenomenológia (Picard 2005; Dauenhauer 1973) jár élen. Még mindig elmondható viszont, hogy nemcsak hiányként észleljük a csendet, hanem mint-ha azt is magától értetődőnek tartanánk, hogy a csend nem politikai kérdés. Úgy tűnik, beszédközpontú (logocentrikus) kultúránkban a médiaelmélet, a nyelvfilozófia, sőt még a diszkurzív politikatudomány is mostohán bánik ezzel a témával. A kutatási irány egyik jeles hazai képviselője egyenesen azt írja, hogy „politikai csend nem létezik, mert a politikában csak az létezik, amiről beszélünk” (Szabó 2014: 135). Ez a meggyőződés általánosnak mondható a politikaelméletben. Kérdés, van-e ezzel kapcsolatban teendők.

Egy ilyen felvezetés után a jelen tanulmány feladata szinte adja magát: általánosságban rá kell kérdeznünk, hogy valóban helyes-e a csendet hiányként felfogni, részletekbe menően pedig azt kell megvizsgálnunk, hogy voltak, illetve vannak-e olyan törekvések a nyugati gondolkodástörténetben, amelyek a modern politikaszemlélettel ellentétben éppen a csend problematikájába ágyazzák be a politikai gondolkodást. Ebből a kiinduló kérdésfelvetésből számos újabb kérdés adódik. Nem olyan paradox törekvés a csend politikaelméletéhez közelíteni, mint amilyen maga a csendről való beszéd

is? Nem ellentmondásos és önmagát megcáfoló előfeltevés a csendet a tudás tárgyának tekinteni? Kétségtelen, hogy a szellemi rend hézagait próbáljuk formaként vizsgálni. Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkoznánk, csak egy szempontot kell rögzítenünk: ez a szöveg csendben íródott, és valószínűleg csendben is fogják elolvasni. Arról beszélünk tehát, ami *közös*.

Logocentrikus politikai gondolkodás

Arisztotelész két időtálló meghatározást is adott az emberi létformára. Ezek szerint az ember egyrészt természeténél fogva *zoon politikon*, más szóval politikai lény, ugyanakkor *zoon ekhon logon* is, vagyis olyan élőlény, amely rendelkezik az értelmes beszéd adományával. Az ember tehát nem egyszerűen *polisszal* és *logossal* rendelkező állat (*zoon*), hanem egy olyan lény, amely társas mivolta révén emelkedik ki a néma életerők zoológiai önreferencialitásából (Arisztotelész: *Politika* 1253a). Ez persze azt is jelenti, hogy nyelviség és politika természetesen összetartoznak – nem képzelhető el olyan politikai élet (*bios politikos*), amelyet ne érintene a nyelv; és nincs olyan politikai cselekvés sem, amire ne lenne hatással az emberi beszéd képessége. Mert ki látott nyelv nélküli politikát? És ki hallott politika nélküli nyelvről? Ha a cselekvés éppen a nyelvi eszközökkel történő jelentésadás révén válik sajátosan *politikaivá*, nincs okunk meglepődni azon, hogy a filozófiatörténetben szorosan összekapcsolódott az ember kétféle meghatározása. *Zoon politikon* és *zoon ekhon logon* ugyanarra vonatkoznak (Heidegger 2002: 56). Egy olyan sajátos minőséget hordozó életformára, amelyet a *bios politikos*, a *kvalifikált* politikai élet görög fogalma fejez ki (Agamben 1998: 1–2, 7). Nem szükséges azonban részletesen elemeznünk Arisztotelész emberképét, hogy beláthassuk a nyelv és a politika elemi összefüggését. Egyszerűen arról van szó, hogy a nyelv a politikához hasonlóan rendezett közösséget feltételez, rendezett közösségeket pedig emberek alkotnak.

Döntően így vezethető le a beszédközpontú politikai gondolkodás hagyománya, amelyben a csend nem, vagy csak alig kap szerepet. Ha a kezdetben megfogalmazott kérdésre összpontosítunk, megvilágító felidézni azt, amit Hérakleitosz ír a *logoszról*: amikor ugyanis azt állítja, hogy „ahhoz kell igazodni, ami közös”, egyértelműen a *logoszra* utal (Heraklit B 2). Mi is azzal fejeztük be ennek a tanulmánynak a kiinduló kérdésfelvetését, hogy arról fogunk beszélni, ami *közös* – az olvasóban tehát joggal vetődhet fel a kérdés: ha az a normatív erő, amihez társas létünk folyamán szinte minden pillanatban folyamodunk nem más, mint a *logosz*, akkor egyáltalán mi lehet *közös* a csendben? Milyen társadalomintegráló erő lappanghat ebben a homályos

és meghatározatlan jelenségben, ami ténylegesen *közössé* tenné? A tanulmánynak erre is választ kell keresnie.

Amikor a csend nyomában járunk – amikor „*jelen*” *vagyunk* – még véletlenül sem azáltal jutunk közelebb a célunkhoz, ha megkérdőjelezzük a *logosz* központi szerepét a kultúránkban. A kritikai vizsgálódás csak akkor biztosítja jogát a csend megtörésére, ha gondolati eszközöket bocsát a rendelkezésünkre, kibővíti a nyelviségről való gondolkodásunk terét. Ezért hangsúlyozza Max Picard, hogy a csend vizsgálata semmit sem vesz el a nyelvtől, sokkal inkább hozzátesz valamit a nyelvről és kultúráról való gondolkodásunkhoz (Picard 2005: 10–3). Nem kell tehát attól tartanunk, hogy merényletet követünk el a *logosz* kultúrájával szemben. Ahogy ezt a posztmodern filozófia kapcsán is megfigyelhettük, a genealógia csak egy trónbitorlóval szemben jelent kritikát.

A csend filozófiája

A filozófia ethoszához kezdetektől hozzátartozik a csend, mégis, vagy épp pont ezért, a filozófus szeret hallgatni a csendről. Jellemzően csak akkor beszél róla, ha a csend köre szűkül, és ha a csend fenyegetésnek van kitéve. A filozófiatörténetben ugyanakkor gyakran találkozunk a csenddel: beszélnek egy-egy szerző csendjéről, mintha annak sajátos színezete lenne. A politikai filozófiában az elhallgattatás és a csend megtörése a filozófia és a hatalom alapvető kérdéseit vetik fel. Beszédközpontú, *logocentrikus* kultúránk egyik fontos szöveghelyén, Szókratész védőbeszédében arról olvashatunk, hogy mielőtt a filozófust halálra ítélnék, még helyzetét súlyosbítva azt bizonygatja bírái előtt, hogy nem hallgathat, mert mindenképpen engedelmeskednie kell az istenség szavának, beszélnie, szüntelenül társalognia kell az erényről és a legfőbb jóról, tehát a csendes száműzetés nem vetne véget működésének (*Szókratész védőbeszéde*, XXVIII). Mint tudjuk, Szókratészt halálra ítélték. Ez a halotti csend viszont nem jelenti azt, hogy műve ne merülhetne fel akár ma is egy beszélgetésben.

A szó és a csend egyaránt természetes módon szövődnek bele a filozófiatörténetbe. Egy anekdota szerint Antiszthenész a létező mozdulatlanságára vonatkozó állítást úgy cáfolta meg, hogy a nyelvileg megformált ellenérveket teljesen mellőzve szótlannul járkált fel-alá. Nem mondhatjuk, hogy ezzel félbeszakította volna a vitát, noha ebben az esetben a csend kétségkívül beékelődött a szavak közé, és szétfeszítette azok összefüggéseit. A filozófus példája szemléletesen mutatja, hogy a hallgatás – mint a csend háziasított és jelentésteli formája – milyen jelentős szerepet játszhat a filozófiai diskurzusban.

A modern filozófiában a csend már gyakran a gondolkodás hiányzó előfeltételeként jelenik meg. Legelhivatottabb szószólója Theodor Lessing külön könyvben üzent hadat a zajnak (Lessing 1908), sőt folyóiratot is kiadott azzal a céllal, hogy kivívja a csendhez fűződő jogot. Ez volt a folyóirat mottója is: „Das Recht auf Stille” (*Der Anti-Rüpel* 1908). Az alcím pedig: *A német gazdasági, kereskedelmi életben és közlekedésben tapasztalható zaj, durvaság és kulturálatlanság elleni küzdelem havilapja*. Felvetődik a kérdés, ha Lessing már a 20. század első évtizedében vitairatokat közölt a csendhez fűződő jogról, s azután mások – például Ortega y Gasset is (Csejtei–Juhász 2012: 270) felvetették ugyanezt a problémát –, miért zárja ki a diszkurzív politikatudomány a csendet a vizsgálódásai köréből még ma is? Nem végzetes fenomenológiai vakságról van szó ebben az esetben?

Ami a törvényhozást illeti, a csendhez való jogot, amelyet Lessing vitairatok sorában követelt, ma alapjogi szinten foglalja magába a legtöbb állam jogrendje, amikor a pihenőidőhöz és az otthon nyugalomához fűződő alkotmányos jogokat rögzíti. A vigalmi negyedek lakosai tipikusan erre szoktak hivatkozni, amikor az éjszakai zaj beszüntetését követelik. A helyzet azonban nem sokat javult Lessing kora óta, sőt bizonyos tekintetben csak súlyosabbá vált, mert a csendhez való jogot az állam már nem képes kikényszeríteni. Ennek tükrében úgy tűnik, hogy a zaj erősebbé vált az államhatalomnál. Az egész kérdéskört éles megvilágításba helyezi a tény, hogy a csendhez való jogot követelő német filozófust végül egy meglehetősen zajos népség, a nemzetiszocialisták gyilkolták meg békés marienbadi lakóhelyén. Lelőték. „Az embereknek semmi sem esik olyan nehezére, mint néma csendben meghalni. És mégis, ez egész »kulturájuk« lényegi tartalma” – írta huszonöt évvel a merénylet előtt (Lessing 1908: 16).

A második világháborút követően Max Picard lett a csend legfőbb szószólója a filozófiában. Neve elsősorban *A csend birodalma* című filozófiai esszé miatt vált ismertté, amelyben a hallgatás és a csend kiaknázhatatlan s ezért a modernitás számára teljességgel haszontalan jelenségeiről írt. Picard a nyelviséget, a megismerést, az önazonosságot és a művészetet egyaránt a csend felől nézve elemezte. „A szavak világa a hallgatás világa fölé épül” – írja (Picard 2005: 11), s bár a politikai csend árnyalatait nem különíti el, magát a politikát egy helyütt szembeállítja a lármával: „a hangosság mindent betölt, úgy látszik, övé az egész földkerekség. Nem a szellem, nem a vallás, nem a politika fogja össze, hanem a láрма az, aminek a jegyében egységes ez a világ” (Picard 2005: 181–2).

Politikai csend

A filozófiában talán még van helye a csendről szóló elmélkedéseknek, na de a politikai gondolkodásban? Sokan erősen kételkednének abban, hogy a csendnek politikai jelentősége is lehet. Most mégis erre hozunk fel példákat. Nem csak a hősi halottakért tartott egyperces néma csend mutat rá a csend és a politikai rend összefüggésére, és nem csak a csendőrség szavunk társítja a rend képzetét a csendhez. Az értelmes beszéd csak akkor lehetséges, ha a csend lehetővé teszi. Lényegében nincs olyan politikai megnyilatkozás vagy cselekvésforma, amely teljes mértékben nélkülözhetné a csendet. A politikai helyzet tudatosításának csendje, a politikai akaratképzés csendje, a készülődés vagy a készenlétben várakozás csendje, a döntés csendje és a végrehajtás csendje éppúgy része a politikai folyamatoknak, mint a cselekvésvezérlésre szolgáló szavak és jelmondatok.

Mindannyian ismerjük a jelenséget, amikor egy népes társaságban beszélgetve váratlanul mindenki elhallgat egy pillanatra, és kínos véletlenszerűséggel épp a mi szavaink erősödnek fel, és töltik ki a megszakadt társalgás keltette űrt. Ez a jelenség a politikában is megfigyelhető. S minthogy a csend általában termékeny bizonytalanságot hordoz, az ilyen pillanatok nemcsak kellemetlenek tudnak lenni, de a nagy lehetőségek idejének, valóságos döntő pozíciónak is tekinthetőek. Plutarkhosznál azt olvassuk, hogy amikor Minucius kinevezte Caius Flaminiust a lovasság főparancsnokává, épp egy cickány cincogása hallatszott, így az effajta jeleket komolyan vevő rómaiak mindkét vezetőt elmozdították, és másokat választottak helyettük (Plutarkhosz: Marcellus 5). Bár keveset tudunk az eset történeti háttéréről, és a szereplők tényleges jogi helyzete ma is szakmai viták tárgyát képezi, de a leírás mindenesetre illusztratív.

Van azonban úgy is, hogy a pillanatnyi bénult csendet nem a véletlen tölti be, hanem a politikai intenció. Caesar nevezetes botlása is ilyen, amellyel Suetonius róla szóló életrajzában a hadvezér öntörvényűségét kívánta bemutatni. A leírásból arra következtethetünk, hogy Caesar a katonái népes sokasága előtt megbotlott, és a földre esve megfogta a talajt, majd az esés jelentését azonnal megváltoztatva így kiáltott: „Foglak, Africa!” (Suetonius: Az isteni Iulius 59). A pontosság kedvéért meg kell említenünk, hogy Suetonius nem beszél a Caesar esését övező bénult csendről, történeti értelemben tehát nem biztos, hogy csend volt ebben a pillanatban, ahogy természetesen maga az esés sem biztos, hogy megtörtént. Politikai értelemben viszont kétségtelen: Caesar itt leírt esése a politikai csend egyik jellegzetes formája, amit magának a politikai cselekvőnek kell kitöltenie, uralnia és értelmeznie. A csendhez fűződő viszony nehézségét és tétjét az mutatja, hogy aki nem szólal meg

a döntő pillanatban, annak sorsát akár egy cickány is eldöntheti. Az ember mint *zoon politikon* és *zoon ekhon logon* a csendet éppúgy kormányozhatja, mint a szavakat. De egyiknek sem feltétlen birtokosa.

Livius szerint Decius, aki a harc során egyaránt sikerrel alkalmazta a csend oltalmát és a zaj lélektani hatását, a sikeres katonai akció előtt és után is csendre intette katonáit. A művelet előtti csend a csapásmérés hatékonyságát és a katonák épségét szolgálta, az utólagos csend viszont, amelyről a történetírók ritkábban emlékeznek meg, az akció politikai és történeti megítélését volt hivatott meghatározni. A vezér így szólt embereihez: „Dicsőség nektek, hős római katonák! Utatokat oda és vissza magasztalni fogja minden évszázad. De ahhoz, hogy hősiességetek szembetűnő legyen, nappal és napfény kell, s ti nem azt érdemlitek, hogy mikor ilyen dicsőséggel tértek vissza, az éjszaka csendje boruljon rátok. Várjuk meg itt szép csendben a napfelkeltét” (Titus Livius: Róma története V. 36). A megfelelően időzített politikai megnyilvánuláshoz hozzátartozik a megelőző éjszaka csendje. Decius utólagos és egyben előzetes csendje, visszatartott politikai lélegzete végül páratlan dicsőséget szerzett csapatainak. Nevét ma is a római hősiesség példaként emlegetik, ennek a diskurzusnak pedig a csend éppúgy kötőereje, mint a szavak. Decius *metapolitikai* döntést hozott.

A következő példa esetében csak a kontextus lesz más, a lényeg ugyanaz marad: késő középkori és kora újkorai forrásokból tudjuk, hogy a frissen felkent francia király mindig jól kidolgozott szertartásrend szerint vonult be Párizsba. A menet jelképesen kifejezte az uralkodó és a város viszonyát, rávilágított a királyi hatalom isteni eredetére, de annak politikai korlátait is jelezte. Ezt a hagyományt *entrée royale*-nak nevezték, emlékét pedig a képzőművészet és a történetírás egyaránt őrzi. A leírások között megtaláljuk azokat a feljegyzéseket, amelyek a harsonákról, az ünnepi játékok hangjáról és arról az éktelen csörömpölésről szólnak, amelyet a párizsiak keltettek, hogy kifejezzék a király érkezése fölött érzett örömeiket. Am ugyanezek a leírások arról is beszámolnak, hogy az uralkodó a városba való belépés előtt felkereste ősei nyughelyét, és hosszan imádkozott a kripta csendjében, mielőtt bármilyen személyes kapcsolatot alakított volna ki a várossal (Párizsi polgár 1990). A politikai térbe való belépés nem hirtelen történik. Ez egy folyamat, amelyben a csend felől tartunk a szó és nemritkán a zaj felé.

Szórványos és látszólag önkényesen kiválasztott példáink – Plutarkhosz, Suetonius, Livius és a Párizsi polgár feljegyzései – bizonyos szemantikai és történeti homályossággal ugyan, de a csend rejtett és sokszor fel sem ismert szerepére hívják fel a figyelmünket. Fejtegetéseinknek ezen a pontján pontosan azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy e szemantikai és történeti homály

a politika lényegéhez tartozik. Ahhoz, amit Schmitt hatalmi arcanumnak nevez, Heidegger pedig a tevékenységek mögött „takargatnivalónak” és szavak mélyén „elhallgatnivalónak” tart (Schmitt 2008: 48; Heidegger 2014: 114). Nem állítunk tehát mást, mint hogy a *hermeneutikai szűrök*letp éppúgy része a politikának, ahogy a történeti megismeréshez is hozzátartozik (Hegel 1972: 23).

A titok és a döntés csendje

A csend a hatalom előteréhez tartozik. Szellemi és politikai értelemben is így van ez. Nietzsche *A legcsöndesebb óra* címet adta annak az álomnak és készülődésnek, amely a *nagy parancsolás* előtt jár: „Nincs orozslánhangom, hogy parancsoljak” – ellenkezik Zarathustra a maga prófétai sorsával, mire alig hallható suttogás üti meg a fülét: „A leghalkabb szavak keltik a vihart, a galambblábon érkező gondolatok irányítják a világot” (Nietzsche 2000: 181). Ezt a Zarathustrában leírt mondatot a szerző minden prófétai pátoszt mellőző, gyöngéd „alküonikus” hangon szólaltatja meg ismét *Ecce homo* című műve előszavában (Nietzsche 1994: 10). Erről a hangról tudvalevő, hogy az erotikus csenddel határos.

A halk szavak és a galambblábon érkező gondolatok éppúgy a politika jellemzői, mint ahogyan a csend is az (Szabó 2003: 158). Zarathustra ebben az inspirációban azt érti meg, hogy a hatalom a csendből, ebből a kvázi metapolitikai mezőből lép elő. A hatalom előtere a csendes készülődésre, a felvonulásra és a jelenlét performatív előállítására ad lehetőséget. Amennyiben metapolitikai mezőként tekintünk a csendre, előtérnek kell neveznünk és nem előszobának, mert míg a hatalom előszobájában szolgálatkész komornyik várakozik, addig a hatalom előterében a következő uralkodó. Főleg hangsúlyozni, mennyire különbözik egymástól a komornyikok és trónörökösök hallgatása.

A metapolitikából a politikába akkor lép át a csend, ha valamilyen titokról vagy döntésről van szó, amelyhez elengedhetetlen a csend. Ennek van szélsőséges példája is. Így amikor a hatalom végső egzisztenciális komolyságát teszik próbára, és a szuverén erőszak magára az életre támad rá, a döntés után vont csendfátyol hosszabb, mint amit elsőre el tudnánk képzelni. Erről is szól az az általános belátás, hogy a történelmet a győztesek írják. Bár a vesztesek csöndje lehet fenyegető, sőt lehet bosszúszomjas is, semmi sem hasonlítható a megsemmisített ellenség csöndjéhez. A megsemmisítés tanúja maga is elnémul, hiszen amit látott, lényegében „tanúsíthatatlan” (Levi 1990: 103; Agamben 2019: 33). Auschwitz példáján látjuk, hogy ha a borzalom az abszolútum rangjára emelkedik, s ezért megnevezhetetlenné vált, már régen túlléptünk

a politika megszokott léptékén. A borzalomnak erről a titáni csöndjéről már az ókori források is szólnak. De a politikában nemcsak a borzalom jár együtt a csenddel, hanem minden jelentős döntés is hosszú és sötét csendfátyolt húz maga után, még a legzajosabb piactéren is. Csak a fátylak hosszúsága az, ami eltérő. A döntést követő csend nem a politikai nyilvánosság tanácstalanságát és a konszenzusgépezetek üzemzavarát jelenti, hanem azt a rejtettséget, amit maga a döntés teremt meg. Időre van szükség, amíg az alulinformált, sőt ráadásul még a titkosság területére is lépő döntés következményei napvilágra kerülnek és megnevezhetővé válnak (Karácsony 2019: 163). A felelősség késve érkezik. Mire rá lehetne mutatni, máris új döntések és új helyzetek állnak elő. Ha azonban egy elhatározás nincs mély kapcsolatban a csenddel és azzal a termékeny bizonytalansággal, ami a politikai csend sajátja, akkor nyomában csupán álesemények, szimulációk és kampányfogások kavalkádja jelenik meg – végső soron hiányozni fog belőle az átütőerő.

Megtévesztő, hogy a diktatúra, amelyben a döntés megelőzi a normát, éppen a hangszóró modern szimbólumával kapcsolódik össze. A hatalom mindenütt jelen való megfoghatatlan valóságát csakugyan ez fejezi ki a legjobban, de ez nem a titok vagy a csend hiányára utal. Látszólag paradox módon a hallgatás és a politikai csend csupán intenzívebbé válik a hangszórók rivalgása alatt. A legalitás csendje, a bürokrácia, a funkcionális cselekvés és a technokrácia csendje egy olajozott gép hangtalan működéséhez hasonlít, és csak akkor jelenik meg benne a zaj, ha a működését egy ellentétes erő akadályozza. Diktatúrában és demokráciában egyaránt igaz, hogy a hatalmat olajozott gépezetté alakító és a társadalmat ezáltal depolitizáló törekvések egyfajta semlegesítő és lefegyverző csendet vonnak maguk után. Ezt a csendet szigorú értelemben már nem tekinthetjük politikai csendnek, ahogy a totális megsemmisítő háborút és a népirtást követő csendet sem, mert a hatalmi cselekvő és az ellenfele közötti viszony ezekben az esetekben már elveszíti politikai jellegét.

Ezzel szemben a cenzúra, a politikai korrektség és a megnevezés tilalmának a csendjét politikai csendként vehetjük számításba. Klasszikus példája az ilyen politikai csendnek a nemesi előjogok eltörlése azokban országokban, ahol a demokratizálódás békés úton zajlott. Az arisztokráciának nem kellett a fizikai megsemmisítéstől tartania, politikai és társadalmi identitásának egzisztenciális talapzata sértetlen maradt, és csak a megnevezés tilalma vált általánossá vele kapcsolatban. Az arisztokratikus előjogok eltörlése az ilyen országokban együtt járt a nemeseknek járó előnevek és rangok használatának eltörlésével (Lübbe 1979: 74). A csend már a forradalmak kora előtt is a „distancia pátoszát” (Friedrich Nietzsche) hordozta – a rang elhallgatásával

csak a titokzatosság új légkörét teremtette meg az elit tagjai körül. Ma már a régi és az új uralkodó osztályt is nehéz megnevezni.

Ez a technokratikus államvezetésnek kedvez, amely sajátos módon vonzódik a titok és a döntés politikai csendjeihez, miközben a populizmus lármás politikáját ostorozza. Ha visszatekintünk a technokrácia 20. századi történelmére, megállapíthatjuk, hogy Salazar Portugáliája a maga korában Európa „legcsendesebb” országai közé tartozott, ahol szakértői kormányzással kísérleteztek. A közgazdászból lett elnök, aki személy szerint még a propagandától is idegenkedett, nagymértékben támaszkodott a csendre. Új gazdasági elvei között a gazdaságirányítás politikai csendje is helyet kapott: „A közgazdasági életet magasról irányító emberek látszólag munkátlan, de a valóságban gonddal, csennel és elmélkedéssel teli órákban szabályozzák mások munkáját, rendszerezik és összhangba hozzák más emberek szétszórt erőfeszítéseit, hogy növeljék az egész hozamát, és hogy ezzel a közösség magasabb érdekeit szolgálják” (Salazar 1941: 173). Salazar kora nagy hatalmú technokrata elnökeként nem győzte hangoztatni, mennyire téves szemlélet azt hinni, „hogy hallgatagnak lenni munkátlanságot jelent” (Salazar 1941: 56). Ezzel akaratlanul is a politikai csend egy sajátos, ma is aktuális formájára hívta fel a figyelmet.

A technokrácia és a diktatúra csendjét a politikai viták elfojtására irányuló hajlam köti össze. „A diktatúra a vita ellentéte” (Schmitt 1992: 33). Sokféle hallgatás és sokféle csend kapcsolódik hozzá, ugyanakkor a csend hiánycikként is megjelenik benne. Hitler a néprádió segítségével érte el, hogy sehonnan se lehessen száműzni a hangját. Ekkor a nyilvános terekben, ahogy egy korabeli plakát hirdette, csakugyan „egész Németország a vezért hallgatja”. Másrészt viszont, mivel a totális diktatúrában „minden megparancsolt, ami nincs tiltva” (Schmitt 2010: 12), a beszéd bizonyos formái is elő vannak írva, vagy épp parancsba vannak adva, ezért minden megnyilatkozás háttérében felsejlik a gondolatok és a magánélet csendje, amely már a porosz királyságban is hűvös nyugalmat adott a német egzisztenciának. A 18. századi porosz alattvaló hallgatása nélkül nem jöhetett volna létre az egységes Németország. Erről írt Ernst Jünger, amikor a porosz ethoszt magasztalva a hallgatással hozta összefüggésbe az engedelmesség porosz felfogását: „Az engedelmesség a hallgatás művészete, és a rend készség a szóra, mely csúcstól gyökérzetig ható villámként sújt le” (Jünger 1982: 15). Ez a hallgatás szinte már kívül is esik a politikai csend körén, hiszen az engedelmes testek némaságát idézi. Mégis olyannyira jellemző ez a durva hallgatás, hogy bizonyos fogalmi engedékenységgel akár a német politikai kultúra részének is tekinthetjük.

Mentalitástörténeti forrásként a gondolatszabadságról szóló, híres „Die Gedanken sind frei” című dalt érdemes megemlíteni, amely a 18. század vége után egyre inkább a csend önironikus énekeként szerepelt a német köztudatban. A dal szövege már egy 18–19. század fordulóján kiadott népdalgyűjtésben is *A toronybeli foglyok éneke* („Lied des Verfolgten im Turm”) címen szerepelt (Arnim–Brentano 1806: 675), ami jól érzékelteti a gondolatok szabadsága és a politikai szabadság között húzódó falak csendjét. Az effajta csend és hallgatás jelentőségét a 20. századi vagy épp a mai Németország kapcsán fölösleges külön hangsúlyozni. A politikai csend különböző formái minden országban és minden korban jelen vannak. Csak abban mutatkoznak eltérések, hogy a hallgatás és a csend alakzatai milyen kulisszázakat alkotnak a politikai színpadon.

Metapolitika és csend

A felvilágosodás racionalizmusa hozzávetőleg akkor vált megkérdőjelezhetetlenül dominánssá a filozófiai gondolkodásban, amikor a képviselő klasszikus liberális elve népszerűvé kezdett válni. Mindkét tényező – a filozófiai és politikai gondolkodás is – a mérhetőség, a reprezentáció, a megjelenítő képviselő irányába mozdult el. Ennek megfelelően már egyre több országban választott politikusok képviselték a „csendes többséget”, a néma tényeket pedig tudósok, akik szintén a politikai rend keretében látták el feladataikat. A képviselő a tudomány és a politika terén is azt jelentette, hogy hangot adunk valaminek (a népek, a természetnek), ami máskülönben némán hallgatna (Latour 1999: 58). A gondolkodás e mélyreható változásai mellett új típusú nyilvánosság is megjelent, amely a 19. század végére valóságos „diszkurzív robbanást” (Michel Foucault) hozott. A tudomány és a politika területén megfogalmazott transzparenciaigény lassan mindent lefordít az adatok nyelvére, minden társadalmi csoportnak hangot ad – a filozófiai és politikai modernség nemcsak a szubjektumok, de az objektumok által alkotott rendre is kiterjeszti a képviselő elvét (Czopf 2023).

Bár a képviselő elve ma jobban meghatározza az ún. „populista” pártok politikáját, mint a technokratikus szemléletű társadalomirányítást, a megjelenítő képviselő gesztusai között is megtaláljuk a csendet. Ez továbbra is része a karizmatikus vezető kisugárzásának, hisz ha nem így lenne, a tetszésnyilvánító és az ellenzők szüntelen zajongása lehetetlenné tenné, hogy valaha is szóhoz jusson. A tehetséges szónok tehát saját jelenléte intenzitását növeli a megszólalás előtti pillanat csendjében: összegyűjti a sokaság figyelmét, és birtokba veszi a teret. Csak ezután szólal meg. Amikor pedig megszólal, a szavai nem csupán megtörik a csendet, de be is hatolnak a csendbe.

Az eddig elmondottak tükrében ismét felvetődik a kérdés, mennyire tartható a politikai gondolkodás csendet kizáró modellje, és meddig tarthatjuk fenn a politikai diskurzuselemzés csendet és hallgatást kizáró értelmezési keretét olyan évek után, amikor világszerte „a csend erőszak” – „silence is violence” – feliratú táblákkal tüntettek a kapcsolati erőszak és bántalmazás ellen? A MeToo-mozgalom mellett a politikai nyilvánosságot övező vitáknak is egyre inkább része az elhallgatás csendje. Régen a cenzúra formálta ezt a csendet, ma már médiapiaci szereplők, de akár algoritmusok is „dönthetnek” arról, meddig terjedhet egyes politikai megnyilvánulások hatása, és hol kezdődik a politikai csend számára kijelölt terület.

Ki kell tehát bővítenünk a politikáról való gondolkodásunkat. Még ha el is fogadjuk a bevett tézist, mely szerint a nyelviség és a politika határai egybeesnek, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a nyelviségnek és a politikának is van egy előtere. Láthattuk: a csend honol, uralkodik, leereszkedik, meghasad, a csend erőszak, titok, készülődés, beborítja fátylával a döntés következményeit, és elfedi a tervek végrehajtását, őrzi a konszenzust, a csendet szabályozzák, jogként követelik, támadják és őrzik. Összességében tehát képtelennek tartjuk azt az állítást, miszerint politikai csend nem létezik, és ilyesmivel a politikai gondolkodónak nem kell foglalkoznia. Éppen ez az, amit újra fel kell fedeznünk, ugyanis a csend kiváltképpen metapolitikai jelenség.

Szakirodalom

- Agamben, Giorgio 1998. *Homo sacer: sovereign power and bare life*. Translated by Daniel Heller-Roazen. Stanford University Press. Stanford.
- Agamben, Giorgio 2019. *Ami Auschwitzból marad*. Ford. Darida Veronika. Kijarat. Budapest.
- Arnim, Achim von – Brentano, Clemens 1806. *Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder*. Max Hesse. Leipzig.
- Czopf Áron 2022. A metapolitika meghatározása. *Kommentár* 2/147–53.
- Czopf Áron 2023. A 21. század világnézete. *Kommentár* 1/3–9.
- Csejtei Dezső – Juhász Anikó 2012. *Filozófiai elmékedések a tájról*. Attraktor. Máriabesnyő.
- Dauenhauer, Bernard P. 1973. On Silence. *Research in Phenomenology* 3/9–27. <https://doi.org/10.1163/156916473X00026>
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1972. *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázolata*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Heidegger, Martin 2002. Grundbegriffe der aristotelischen Philosophie. (Vorlesungen 1919–1944) In: *Heidegger Gesamtausgabe*. Band 18. Vittorio Klostermann. Frankfurt a. M.

- Heidegger, Martin 2014. Überlegungen II–VI. (Schwarze Hefte 1931–1938) In: *Heidegger Gesamtausgabe*. Band 94. Vittorio Klostermann. Frankfurt a. M.
- Jünger, Ernst 1982. *Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt*. Klett-Cotta. Stuttgart.
- Karácsony András 2019. *Döntés és hagyomány*. Századvég Kiadó. Budapest.
- Latour, Bruno 1999. *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Ford. Gecser Ottó. Osiris Kiadó. Budapest.
- Lessing, Theodor 1908. *Der Lärm. Eine Kampfschrift gegen die Geräusche unseres Lebens*. Verlag von J. F. Bergmann. Wiesbaden.
- Levi, Primo 1990. *Akik odavesztek, és akik megmenekültek*. Ford. Betlen János. Európa Kiadó. Budapest.
- Lübbe, Hermann 1979. Sein und Heißen. Bedeutungsgeschichte als politisches Sprachhandlungsfeld. In: Wolfgang Bergsdorf (Hrsg.): *Wörter als Waffen. Sprache als Mittel der Politik*. Verlag Bonn Aktuell. Stuttgart. 71–84.
- Nietzsche, Friedrich 1994. *Ecce homo. Hogyan lesz az ember azzá, ami*. Ford. Horváth Géza. Göncöl Kiadó. Budapest.
- Nietzsche, Friedrich 2000. *Így szólott Zarathusztra*. Ford. Kurdi Imre. Osiris Kiadó. Budapest.
- Picard, Max 2005. *A csend birodalma*. Ford. Szabóné Révész Mária. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Salazar, Oliveira 1941. *Békés forradalom*. Ford. Lovass Gyula. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Schmitt, Carl 1992. *Politikai teológia*. Ford. Paczolay Péter. ELTE ÁJK. Budapest.
- Schmitt, Carl 2008. *Römischer Katholizismus und politische Form*. Klett-Cotta. Stuttgart.
- Schmitt, Carl 2010. *Ex captivitate salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. Ford. Techet Péter. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Szabó Márton 2003. *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Szabó Márton 2014. *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közéletéről*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.

Felhasznált források

- Arisztotelész 1984. *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Der Anti-Rüpel* 1908. *Der Anti-Rüpel. Monatsblatter zum Kampf gegen Lärm, Roheit und Unkultur im deutschen Wirtschafts-, Handels- und Verkehrsleben*. Hrsg. Theodor Lessing. Verlag der Aerzlichen Rundschau. München.
- Heraklit 2007. *Fragmente*. Hrsg. Bruno Snell. Artemis & Winkler. Düsseldorf.
- Párizsi polgár 1990. *Journal d'un bourgeois de Paris de 1405 à 1449. Lettres gothiques*. Paris.
- Platón 2005. Szókratész védőbeszéde. (XXVIII.) Ford. Mogyoródi Emese. In: Platón: *Euthüphrón – Szókratész védőbeszéde – Kritón*. Atlantisz Kiadó. Budapest. 55–112.

- Plutarkhosz 2001. Marcellus. In: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Második kötet. Osiris Kiadó. Budapest. 43–74.
- Suetonius 1975. Az isteni Iulius. In: Gaius Suetonius Tranquillus: *A ceasarok élete*. Ford. Kis Ferencné. Magyar Helikon. Budapest. 7–53.
- Titus Livius 2018. *Róma története a Város alapításától*. Ford. Muraközy Gyula – Kopeczky Rita. I. kötet (I–XX. könyv). Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. Budapest.

Czopf Áron

történész-politológus,

az ELTE ÁJK doktorandusza,

a Kommentár állandó munkatársa

<https://orcid.org/0009-0002-6487-7840>

Abstract

CZOPF, ÁRON

AN APPROACH TO THE POLITICAL THEORY OF SILENCE

The phenomenon of *political silence* is overlooked in political science. It is a general belief that silence in politics is simply a state of absence. This paper aims to challenge the normative pre-suppositions on which this dominant discourse is based in order to bring us closer to a better understanding of the metapolitical function of silence.

Keywords: political silence, phenomenology, logocentric political thinking, technocracy, metapolitics